

Kincsek az értéktárakból

A magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvényt 2012 tavaszán fogadta el az országgyűlés. A törvény értelmében a nemzeti értékek megóvandó értékek, azok azonosításában, rendszerezésében, adataik nyilvántartásba vételében és folyamatos frissítésében, gondozásában a megyei önkormányzatok működhetnek közre. E törvény alapján a megyei önkormányzatok megyei értéktárat hoztak létre, melyek segítségével azonosítják, jegyzékbe veszik és minél szélesebb körben megismertetik közigazgatási területük nemzeti értékét, egyúttal gondoskodnak azok fennmaradásáról. A megyei értéktárak jelentik a Nemzeti Értéktár középső szintjét, míg az alsót – ahol létrejöttek ilyenek – a települési értéktárak képviselik.

Az értékek szakterületenkénti kategóriái a következők: agrár- és élelmiszergazdaság, egészség és életmód, ipari és műszaki megoldások, kulturális örökség, sport, turizmus és vendéglátás, természeti környezet és épített környezet.

Sorozatunkban továbbra is a megyei értéktárakba felvett, nyilvántartott kincsek közül válogatunk.

Emmausz-járás, Bóly (Baranya megyei értéktár)

A húsvéthétfői Emmausz-járás több mint száz évre visszanyúló, bibliai gyökerű, német nemzetiséghez kapcsolódó szokás, amely a mai napig erőteljesen él a városkában. Húsvéthétfőn a délelőtti kálvária-dombi szentmise után megtelnek a bólyi pincefalu présházai. A családok, baráti társaságok meghívásra érkeznek, de sokan több helyre is betérnek, látogatják egymást. A pincegazdák az úton arra járó ismerősöket is behívják asztalukhoz. Az együttlét lényege a társas étkezés (a húsvéti ételek és a pincegazda kínálta borok ünnepi hangulatban, de kötetlen formában való közös elfogyasztása), a gyerekeket és a felnőtteket egyaránt megmozgató szabadtéri játékok. Énekszótól, zenétől, nevetéstől, beszélgetéstől hangosak a pincesorok. Mindez a kölcsönös ismerkedésre, a közösségi kapcsolatok megerősítésére vagy újak kialakítására ad alkalmat az ünnep keretében, kimondatlanul is jelképezve a bibliai Emmausz-történet lényegét: meghívlak asztalomhoz, hogy megtudd, ki vagyok.

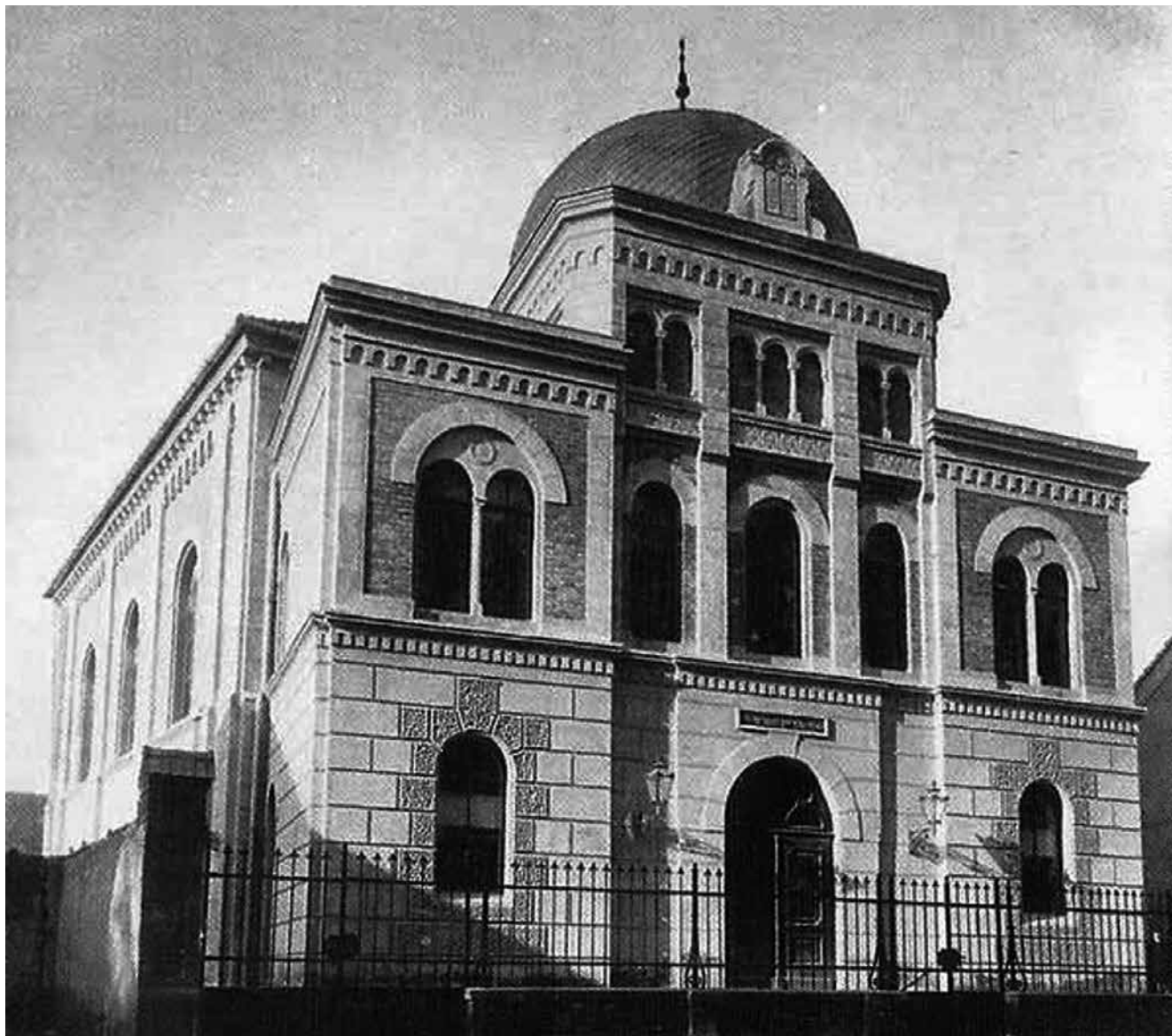
A Bólyba az 1700-as években betelepült – akkor az összlakosság kilencven százalékát kitevő – németek által kialakított szokást mára az egész város magáénak érzi, és éltetik a II. világháború után betelepített felvidéki magyarok és a rendszerváltás után pincetulajdonossá vált, Németországból érkező, bólyi gyökerekkel nem rendelkező családok is.

Sopron zsidó imaházai (Győr-Moson-Sopron megyei értéktár)

A soproni zsidóság történetének máig fennmaradt emlékei a középkori és újkori zsinagógák. Az Új utcában található kettő kisebbet a középkorban emelték. Az Új utca 11. szám alatti zsinagóga egy család magánzsinagógája volt.

Az Új u. 22. szám alatti Ó-Zsinagógát 1300 körül építették. Közép-Európában szinte egyedülálló, egyik legjelentősebb, kora gótikus zsi-

nagóga. Hasonló arányú teremzsinagóga nagyon sok volt a Rajnától keletre eső területen a középkorban, ezek nagy többsége azonban teljesen megsemmisült vagy csak ásatásokból ismert. Az akkori előírások szerint nem állhatott az utca vonalában, ezért előtte udvar van. Az udvaron ítéleztek vitás ügyekben és itt kötöttek üzleteket a keresztényekkel.

Az Ó-Zsinagóga hármastagolása is megfelel a zsidó vallás törvényeinek: középpontjában ott a férfizsinagóga vagy tóraterelem. A férfizsinagóga keleti falába mélyed az Áron-fülke, ahol a tóratekerceket őrizték. Középpontjában emelkedik hatszögű alapon a tóraolvasó asztal. A tóraterelembe nők csak egyszer léphettek életük során: házasságkötésük alkalmával. Egyébként a külön bejáratú ellátott asszonyzsinagógából, keskeny ablakréseken át követhették a férfiak termében zajló eseményeket. A zsinagóga harmadik fontos része a rituális fürdő. Bár a mózesi törvények folyó vízben való alámerülést írtak elő, itt egy kút természetes vize töltötte be ezt a szerepet.

A zsinagóga a zsidók 1526-os kiűzése után elvesztette szerepét, elé lakóházakat emeltek. Az 1960-as évek végén került sor az épület feltárására, műemléki helyreállítására. Különleges értéket jelent az Ó-Zsinagóga, hiszen Európa-szerte csak három középkori zsinagóga ismert, ahol a hármastagolás eredeti formában maradt fenn. Ma múzeumként látogatható.

A neológ zsinagógát a Templom utcában *Schärmár* János tervei alapján építették neoreneszánsz stílusban 1874-ben. Első és utolsó rabbija

dr. Pollák Miksa (1868-1944) volt, aki történészként megírta a soproni zsidóság történetét. A zsinagóga épületét 1945-ben bombatalálat érte, ezért utóbb maradványait lebontották.

A Papréti historizáló stílusú ortodox zsinagógát Schiller János tervei alapján 1890–91-ben építették fel. A tagolt tömegű épület palafedésű, kontyolt nyeregtetős főépületből és a lépcsőház-előcsarnok tömbből áll.

Órtilosi Zrínyi-Újvár (Somogy megyei értéktár)

Somogy megyében Zala megye és Horvátország határánál a Mura és a Kanizsa-patak összefolyása fölött emelkedő dombon Zrínyi Miklós 1661-ben kezdett a vár építésébe a saját jövedelméből. A stratégiai jelentőségű várépítést később pénzzel és felszereléssel támogatta a szomszédos Stájerország és a Velencei Köztársaság is.

A földből és fából készült szabálytalan alaprajzú palánkvár háromszáz-öt száz fős őrség befogadására volt alkalmas, később elővéddel és szárazárokokkal bővítették. A vár sorsát a Habsburg-udvar és a törökök közötti béketárgyalások tették bizonytalaná. 1664 nyarán egy hatalmas török támadást majdnem egy hónapig sikerült visszaverni és tartani a várat, de a felrobbant lőporkészlet miatt végül kénytelenek voltak feladni. A török kézbe került várat három nap alatt teljesen lerombolták. Egykori jelentőségét mutatja, hogy a háborút lezáró vasvári béke okmányaihoz rögzítették, hogy a várat egyik fél sem építheti újjá.

Orsós Kis János tamburás munkássága (Tolna megyei értéktár)

Orsós Kis János Bogyiszlón született 1923. december 17-én. Mindössze négy osztályt végzett. 1946-tól aktívan zenélt. A Bogyiszlói Népi Zenekar vezetését nagybátyjának, Kis Bogdán Ferenc hegedűprimásnak 1948-ban bekövetkezett halála után vette át.

Ez a zenekar kísérte a falu egykori táncegyüttesét. 1969-ben a zenekara egy másik helyi zenekarral egyesült, és azt követően ebben a formációban voltak a hagyományörző táncsoport állandó kísérői. Orsós Kis János számos sikeres hazai és külföldi szereplés résztvevőjeként és szakmai vezetőjeként szerzett hírnevet szülőfalujának. 1984-től meghatározó szerepet vállalt az utánpótlás nevelésében is. Népzenei tevékenységéért 1987-ben „A Népművészet Mestere” kitüntető címmel és díjjal ismerték el. Munkája, művészete, emberi magatartása örök példa marad a zenekar, a táncsoport és az utánpótlás számára is. 1997. november 10-én hunyt el Bogyiszlón.

Derenk – a lengyel romfalu (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei értéktár)

Derenk Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, közvetlenül a szlovák határ mellett, Aggtelektől 23 km-re, Miskolctól pedig kb. 50 km-re található romközség.

Az elmúlt század hetvenes éveiben a magyar néprajztudósok hívták fel a lengyel kutatók figyelmét arra, hogy a megye egy másik településén: Emőd-Istvánmajorban, amely a megye déli részén helyezkedik el, él a töredék nép, melynek a tagjai még mindig őrzik a lengyel nyelvet. A Jagelló Tudományegyetem Szláv Néprajzi Tanszéke és Poloniai Kutatások Intézetének munkatársai 1977 és 1980 között végeztek terepmunkát Istvánmajorban. Az összegyűjtött anyagból egy könyvet szerkesztettek, amelyben közzétették kutatási eredményeiket. Ez eléggé meglepő volt: Emőd-Istvánmajorban élő lakosság nem más, mint az 1940-ben Derenkől kitelepített emberek, akik még több mint kétszáz év után is a lengyel nyelvhez tartozó góral tájnyelven beszélnek.

Derenken a birtokos, Esterházy herceg 1717-től betelepítéssel pótolta a pestisjárvány következtében jelentősen megfogyatkozott magyar lakókat. A Szepességgel északnyugaton határos lengyel nyelvterületről az egykori góral (lengyel hegylakó pásztor) nemzetség tagjai telepedtek le itt, akiknek szlovákosnak tűnő beszéde a mazovi nyelvjárást őrizte meg. A betelepülés tovább folytatódott, amint például az 1865. évi községi földkönyv is közli: még mindig érkeznek új lengyel betelepülők, akik úrbéri zselléreként lesznek bejegyezve. Az 1941. évi népszámlálás adatai szerint (tehát röviddel a falu széttelepítése előtt) a falu népessége 443 fő, ebből 236 férfi és 207 nő. Az utolsó összlétszámi jelentés az 1942-es évi adat, mely szerint a falu lakossága, akikre már az áttelepítés várt, 439 fő volt.

A két világháború közötti időben az akkori birtokos, Andrassy gróf eladta az államnak a Derenk környéki erdőket, ahol a kormány vadaskertet hozott létre, és ide hívta meg a külföldi vendégeket vadászni. 1933-ban Horthy Miklós kormányzó vadászterülete lett ez a hely. A Földművelésügyi Minisztérium 1940-ben hozott döntése szerint az Országos Földhitelintézet megvásárolta a Derenk határában lévő ingatlanokat az állami koronauradalom részére. Az első, legfontosabb lépés a terület kiürítése, a lakosság eltelepítése, az új lakóhelyek kijelölése volt. Ahhoz, hogy a Derenken élőket kitelepítsék, elsősorban a csereterületeket kellett biztosítani nekik. Ezeknek a területeknek egy részét a Derenkhez közel eső Szendrőben, Ládbesenyő-Andrástanyán, Martonyiban, valamint a Miskolc közelében lévő Sajószentpéteren, Emőd-Istvánmajorban és Vattán jelölték ki.

1990 óta minden évben búcsút tartanak Derenken. Ezt az eseményt már az Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat (jelenleg: Országos Lengyel Önkormányzat) is támogatja. Az istvánmajoriak 1994-ben kápolnát építettek a lerombolt templom helyén. A Szögligetre időközben elkerült templomi kisharangot minden derenki búcsú alkalmával elviszik a kápolnába, és ezzel harangoznak a szentmisén.

2005-ben a derenki temetőt is rendbe hozták. Ahol őseik vélt sírhelyeit feltételezték, oda jeltelen keresztfaakat állítottak. Az Országos Lengyel Nemzetiségi Önkormányzat végső célja a mai derenki romközség skanzenné nyilvánítása. Ezzel Derenk az Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóságával történt egyeztetés értelmében a jövőben bekapcsolódik a térség történelmi- turisztikai vérkeringésébe.

Szlovák Tájház, Kiszána (*Heves megyei értéktár*)

A mai Kiszána falu elődje, Egyházasnána a XII. században már bizonyosan létezett. A település Mindenszentek tiszteletére épült temploma körül terült el a falu temetője, amelynek a legkorábbi datálható sírjai a XII. századból származnak. Az 1445-ös országgyűlés határozataiban Kompolti János kiszánai rezidenciája már várként szerepel. 1543-ban a budai török pasa rommá lövette az erődítményt. Ez évtől kezdve a falu lakatlan.

1716-ban történt meg a falu benépesítése szlovák telepésekkel Árva megyéből, Gömör vármegyéből (Feled, Királyhegyalja, Nagyróce) és Nógrád megyéből (Korna, Litke, Losonc). 1746-ban a település még tisztán szlovák lakosságú, a XVIII. század végére viszont már magyar-szlovák vegyes lakosságú falu lett.

A szlovák népi építkezés kezdeti időit nézve általános az, hogy a telepések néhány évig csak földkunyhókban laktak, s azután építkeztek. Állandó lakásuk is fából, sövényből készült, a módosabbaké boronafallal. A XX. század végéig megfigyelhetőek voltak a településen olyan faházak, amelyek hátsó szobája vagy kamrája fonott falú volt. Kiszánán az 1800-as évek elején megjelent az építőanyagok között a görgetegkő, megelőzve a környék magyar falvait, ahol a földesúr ezt

akkor még nem engedélyezte. A vakolt véghomlokzat díszítő tagozatait kékre festették. A homlokzatot díszítő kő ablakkeretek korán, 1842-ben jelentek meg.

A Béke u. 1. sz. alatt található lakóházat, amely a vár bejárata előtt emelkedik és tájmúzeumként képviseli a falu építészetét 1880-1890 között építették. 1912-ben korszerűsítették, az 1930-as években a homlokzatát, majd 1970-ben az egész épületet helyreállították. Szalagtelken áll, fésűs beépítésű. Fekete görgeteg kőből, szarufás-torokgerendás szerkezetű, nyeregtereje műemléki palával, most cseréppel fedve. Meszelt homlokzatán két kőkeretes ablak, 2x2 tagú vasráccsal, tornácbeljáróval. Tagozott övpárkány, három fali sáv, mind kékre festve. Előreálló kőlabazat. Kék szalagkeretes, vakolt kőoromzatán két álló téglány alakú szellőző, kék szalagkerettel, alattuk tagolt párkány. Udvari homlokzata tizenegy tengelyes, az öt lakóhelyiség (eredetileg két lakás) és külön bejárattú kamra nyílásaival. Széles ledeszkázott eresztét tíz faoszlop tartja. Innen nyílik a padlásfeljáró, a pad szája.

Putti Amália munkássága (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei értéktár)

Putti Amália 1896. január 10-én született Vécén (Abaúj-Torna vármegyében), apja báró Julius von Putti (magyarosítva Putti Pál), anyja countess Maria von Hoyos bárónő (magyarosítva Hoyos Mária) volt. Rangjához méltóan, jó neveltetésben részesült, de családjának tiltása ellenére a színészet vonzotta, ezért 1912-ben férjhez adták Szepessy Zoltán járásbíróhoz. Az I. világháború idején két lányuk született (1914, 1916), miközben Zoltán a fronton harcolt, Amália, pedig a helyi kórházban (Kassán) önkéntes ápolónőként dolgozott.

Nem tudott ellenállni a színház varázsának, így családját elhagyva 1917-ben Budapestre utazott és beiratkozott Rákosi Szidi híres-neves színtanodájába. A Royal Orfeum rendezője Bálint Dezső szerződtette a „Vándor fecskék” című revüműsorba, amelynek sikere révén a főváros megismerte Putti Lya nevét. A híres revücsillagot 1918-ban Balogh Géza filmrendező felkérte a Császár katonái című (Die Soldaten des Kaisers) film női főszerepére.

1919-ben Bukarestbe menekült, ahol a neves Alhambra Színházban kapott szerepet. A hamarosan körülrajongott színésznőt 1920-ban Mária román királyné (állítólag féltékenységből) nem kívánatos személynek nyilvánította. Németországba utazott, ahol az Admiral és a Scala Színházban játszott; itt figyelt fel rá Európa leghíresebb rendezője – producere Richard Oswald. Együtt forgatták le a „Die liebschaften des Hektor Dalmore” (1921) című filmet, amely Lya de Putti néven elindította európai filmes karrierjét is.

Az Ewald Andre Dupont rendezővel 1925-ben forgatott „Vaeriete” filmben nyújtott alakítására felfigyelt Adolph Zukor producer is, aki a New York-i Paramount Filmstúdióhoz szerződtette. Amerikában Artur Robinson és David Wark rendezőkkel forgatott.

A Hollywood Universal Filmstúdió 1927-ben szerződtette, ahol első filmje a „The Heart Thief” világsiker lett. Ezután Harry Cohn a Hollywood Columbia Filmstúdió igazgatójának felkérésére 1928-ban leforgatta a „The Scarlet Lady” című filmet, amellyel körülrajongott színésznővé tette.

Barátja, Artur Robinson felkérésére 1929-ben Londonba utazott és leforgatták a „The Informer” című filmet, ami karrierjének zsákutcája lett. A film végső jeleneteihez a gyártó kérésére dialógusokat vettek fel (részben hangos film), de Lya hangpróbái nem sikerültek. Szakmai és magánéleti sikertelenségei miatt depressziós lett. Egy étkezés során csirkecomb akadt a torkán, amit műtétrel eltávolítottak, de a fertőzés miatt kialakult tüdőgyulladásba 1931. november 27-én New York-ban belehalt.

Lamping József építész-mérnök, építőmester életműve *(Somogy megyei értéktár)*

Lamping József iskolai elvégzését követően édesapja építőmesteri irodájában kezdte meg pályafutását, majd Bécsben és Münchenben is dolgozott, ahol új építési módokat ismert meg. A megszerzett tudást itthon hasznosította.

Számtalan középületet tervezett és épített Somogy és Baranya megyében. A somogyfajsi, a bőszenfai és a hajmási templom, valamint számos, Kaposvár mai városképét meghatározó épület tervezője, építője volt. Többek között a volt moziház (jelenleg Szivárvány Zeneház), a Református Gyülekezeti Ház, a Dózsa György utcai és a Fő utca–Kossuth Lajos utca sarkán álló banképület s több, a Kaposi Mór Oktató Kórház területén lévő épület terveit készítette, egy részük kivitelezését is végezte.

Egyéni építészeti stílusa, amelyben az eklektikát ötvözte a szecesszió stílusjegyeivel máig építészeti értéket hordoz. Az általa tervezett volt Faragó-ház országos védelem alatt álló műemlék. Munkáiban a magas színvonalú mérnöki tudás és a művészeti térformálás azonos súllyal mérhető.

Kiemelkedő tehetségét bizonyítja, hogy több tervpályázaton is első díjat nyert. Munkásságához tartozott a bútortervezés is, egy általa tervezett bölcsőágyat múzeumban őriznek. Sokoldalúságát jellemzi, hogy a kaposvári Nagyboldogasszony Székesegyház oldalán lévő Szent István kút építészeti terveit is ő készítette. Lamping József Kaposvár közéletében is jelentős szerepet játszott, tagja volt a képviselő-testületnek, a városi műszaki és pénzügyi bizottságnak és a közművek igazgatóságának.

Károlyfalvi sváb szalonna *(Borsod-Abaúj-Zemplén megyei értéktár)*

A károlyfalvi disznóvágások során a helyi svábok a hús jellegzetes bontásával, valamint különleges pácolással és füstöléssel készítik a szalonnájukat. A disznót úgy bontják, hogy a szalonnaoldalakon a húsos részek rajtamaradjanak. A fél disznó szalonnáját általában egyben hagyják, kivágva a karöltőket, a szélét egyenes vonalakkal körbevágják, csinosítják. Asztalon (sima alapon) egymásra rakva pácolják, közérakva a bendőt.

Szalonnapác: kb. 3 kg vöröshagymát, fél kg fokhagymát húsdarálón ledarálnak, hozzáadnak egy kg sót, fél liter vizet, s fél napig állni hagyják. Felhasználás előtt langyos vízzel felelesztik egy kicsit. A szalonnát, sonkát ezzel a páclével és sóval felváltva jól bedörzsölik. Három-négy hétig kell állnia ebben a pácban. Kétnaponta megforgatják, hogy mindenütt egyformán jól átjárhassa a pác. Mielőtt füstre akasztják, leseprik róla a hagymát, s meleg vízben feloldott piros paprikával kenik be.

(h)

